

Yulduz KARAYEVA,
Termiz davlat universiteti, Psixologiya kafedrası v/b dotsenti PhD
Email: karayevayulduz@mail.ru,

TerDU dotsenti, PhD A.Qodirova taqrizi ostida

EGOISM AND ADOLESCENT PERIOD IN THE INTERPRETATION OF PSYCHOLOGISTS

Annotation

This article presents the opinions of foreign scientists about egoism, and analyzes its manifestations, manifestations, and types in human behavior. As we know, the topic of adolescence occupies a special place in developmental psychology. By this period, social relations, attitudes toward oneself, people, and society begin to form in a teenager's life. This article also analyzes the theoretical views on the manifestation of egoism in adolescence, the reasons for its influence, and its essence is fully explained.

Key words: Egoism, altruism, egocentrism, egoistic personality, personal interest, behavior, need, orientation

ЭГОИЗМ И ПОДРОСТКОВЫЙ ПЕРИОД В ТОЛКОВАНИЯХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

В данной статье представлены мнения зарубежных ученых об эгоизме, а также анализируются его проявления, проявления и виды в поведении человека. Как мы знаем, тема подросткового возраста занимает особое место в психологии развития. К этому периоду в жизни подростка начинают формироваться социальные отношения, отношение к себе, людям, обществу. В данной статье также анализируются теоретические взгляды на проявление эгоизма в подростковом возрасте, причины его влияния, полностью объясняется его сущность.

Ключевые слова: Эгоизм, альтруизм, эгоцентризм, эгоистическая личность, личный интерес, поведение, потребность, направленность.

EGOIZM VA O'SMIRLIK DAVRI PSIXOLOGLAR TALQINIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada egoizm haqida xorij olimlarining fikrlari keltirilgan bo'lib, uni inson xulq-atvorida namoyon bo'lishi, ko'rinishlari, turlari tahlil etilgan. Bizga ma'lumki, rivojlanish psixologiyasida o'smirlik davri mavzusi alohida o'rin egallaydi. Bu davrga kelib o'smir hayotida ijtimoiy munosabatlar, o'ziga, odamlarga, jamiyatga bo'lgan munosabat shakllana boshlaydi. Ushbu maqolada ham o'smirlik davrida egoizمنىing namoyon bo'lishi, unga ta'sir etish sabablari haqidagi nazariy qarashlar tahlil etilgan bo'lib, uning mohiyati to'liq yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Egoizm, altruizm, egotsentriзм, egoistik shaxs, shaxsiy manfaat, hulq-atvor, ehtiyoj, yo'nalganlik

Kirish. Egoizm muammosi bilan faylasuflar, din arboblari, olimlar shug'ullanib kelishadi. Psixologiya mustaqil fan sifatida juda ko'p yillik tarixga ega bo'lmasa-da, shaxs xulq-atvori, uning xususiyatlarini o'rganuvchi ayrim tarmoqlarida egoizm bilan bog'liq qarashlar, nazariyalar va tadqiqotlarni uchratish mumkin. Egoizm shaxsning motivatsion-mazmuniy asosiy xislatlaridan biri bo'lib, hozirgi vaqtgacha eng kam o'rganilgan va ta'riflangan xususiyatlaridan biri bo'lib qolmoqda. Hozirgi zamon psixologiya fanida egoizمنىing kelib chiqish tabiati va mohiyati haqidagi fikrlarning noaniqligi sababli ushbu tushuncha yetarli darajada ko'p o'rganilmagan. Egoizm ko'pincha insonning salbiy xususiyati sifatida qaraladi va bu haqida taniqli faylasuf olim Paskalning yozishicha: "Egoizm nafratlidir va unga nisbatan insonlar befarq bo'lmasliklar kerak". Faylasuflar egoizمنى o'rganishda turlicha qarashlar bilan ajralib turadi hamda jamiyatda insonlar o'rtasida kelib chiqadigan ko'pgina muammolar va qiyinchiliklarning sabablaridan biri deb ta'riflaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Olimlar tomonidan egoizمنى o'rganishda va unga ta'rif berishda turli ta'riflarni uchratish mumkin. Xususan, V.Leybin egoizm haqida shunday ta'rifni keltirib o'tadi: "Egoizm bu – o'z xohish va intilishlari tufayli o'zining dunyosiga boshqalar tomonidan diqqat-e'tibor qaratilishini istaydigan shaxs xususiyatidir" [1]. Yana bir faylasuf olim Epiktet ham egoizmga oid bo'lgan fikrlarni bildirar ekan, inson hamma narsani faqat o'zi uchun amalga oshirar ekan, atrofda gilarning manfaatiga qarshi harakat qilmaslik kerakligini ta'kidlaydi. Egoizm inson o'z manfaati haqida qayg'urganda emas, balki o'z manfaatlarini atrofda gilar manfaatidan ajratib, bir-biriga qarama-qarshi qo'ygani boshlanadi.

Fransuz yozuvchisi R.Rolandning aytishicha, agar inson egoistik xislat orqali zavq olib yashashni istasa, unda maqsad ham yo'qolib boradi. Egoizمنى ijtimoiy qatlamlarda va

turli yosh davrlarida namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganishda ko'plab tadqiqotlar olib borgan olim K.Muzdibaevning aytishicha, egoizm faqat boshqa odamlar bilan bog'liqlikda, ya'ni shaxslararo munosabatlarning o'zi uchun manfaatli, ammo boshqalarga zararli bo'lgan hollarda paydo bo'ladi. K.Muzdibaev olib borgan tadqiqotlar asosida egoistlarga xos bo'lgan bir qancha xususiyatlarni tadqiq etdi. Unga ko'ra egoistlar:

birinchidan, ular burch, me'yorlar va axloqiy qonunlarni e'tiborsiz qoldiradilar, o'z boshimchalik bilan o'z manfaatlari uchun qoidalar o'rnatadilar;

ikkinchidan, ular uchun xulq-atvorning tajovuzkor shakllari (jang, qasos), jinsiy zo'rvonlik, adolatsizlik, yolg'onchilik kabi salbiy xususiyatlar xos

uchinchidan, ular boshqalarga nisbatan yovuzlik, hasad, qasoskorlik, beadablik munosabatida bo'lishadi. Bunday odamlar bilan konstruktiv muloqot strategiyasidan foydalanish samarasiz hisoblanadi;

to'rtinchidan, egoistlar hayotdagi qiyinchiliklarni yengishning samarasiz usullarini qo'llaydilar, shunga qaramay muvaffaqiyatga erishadilar, doimo o'zlari haqida yaxshi fikrda bo'ladilar va o'zlarini baxtli his qiladilar.

Ko'rinib turibdiki, egoist shaxs o'zining manfaatlarini qondiribgina qolmasdan, balki, o'z galar manfaatlarini e'tiborsiz qoldiradi va boshqalar hisobidan o'z ehtiyojlarini qondirishda albatta ziddiyatli vaziyatni yuzaga keltiradi. Egoizm haqidagi barcha kontseptsiyalarni nisbiy tarzda ikki katta guruhga ajratishi mumkin: biologik va ijtimoiy. Ushbu yondashuvlar doirasida egoizمنىing motivatsion tarkibiy qismlari, egoistik xulq-atvorning samarali jihatlari, egoizm rivojlanishiga olib keladigan tarbiya xususiyatlari va shunga mos ravishda uni korreksiya qilish usullarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. R.Laut egoizمنى shaxsning destruktiv holati ekanligini hamda egoistning o'z

manfaati yo'lida vayronkorlik goyasiga amal qilishini ta'kidlaydi. Egoist, deydi R.Laut, o'zining shaxsiy manfaati uchun jamiyat qonunlarini buzishga, o'ziga kerak bo'lgan narsaga kuch bilan erishishga va hattoki, jazodan qutulish uchun hiylaga yoki ochiq zo'rvonlikka o'tishga tayyor, degan xulosaga keladi [2].

E.Fromm o'zining "Inson o'zi uchun" asarida egoizmining mohiyatini har tomonlama yoritishga intiladi. Fromm ikki qarama-qarshi xususiyatni, ya'ni egoizm va altruizmi tasniflar ekan, altruizm sevgi tarzida namoyon bo'ladigan shaxsning eng mahsuldor yo'nalishi sifatida, egoizm esa samarasiz, natijasiz shaxs yo'nalishi sifatida namoyon bo'ladi, degan qarashni ilgari suradi [3]. E.Frommning fikricha, egoistni faqat o'zi qiziqtiradi, hamma narsa uning manfaatlariga xizmat qilishini xohlaydi, u zavq olishni istaydi, u tashqi dunyoni faqat olish mumkin bo'lgan yoqimli narsalar nuqtai nazaridan anglaydi, boshqalarning ehtiyojlari bilan qiziqmaydi va ularning qadr-qimmatini hurmat qilmaydi, o'zidan boshqa hech narsani sezmaydi, aslida u sevishtga qodir ham emas, deydi. Bunday odamlar go'yoki o'zlari haqida qayg'urishayotgandek bo'lishadi, lekin aslida o'zining haqiqiy "men" idagi kamchiliklarni to'g'irlashdagi urinishlari samarasiz ketadi [4].

Egoizm odatda o'z-o'ziga yuqori baho berish hamda avtoritar yo'nalganligi bilan ustun bo'lish kabi xususiyatlari bilan ko'zga tashlanadi. G.Kavka o'z ishida egoizm o'rtasida aniq bir farqni ajratishga harakat qiladi va u ikki turdagi egoizmi ajratib ko'rsatadi. Unga ko'ra, birinchi turdagi - maksimallashgan egoizm bo'lib, unda inson har doim o'zining uzoq muddatli shaxsiy manfaatlariga yaxshi xizmat qiladi deb o'ylagan harakatlarni amalga oshiradi. Ikkinchisi, maksimallashmagan egoizm bo'lib, unda har qanday inson o'z harakatlarining yakuniy maqsadi qandaydir foyda keltirishni o'ylaydi [5].

J.Robinsonning ta'kidlashicha, egoizm — "boshqa odamlarning manfaatlarini hisobga olmasdan, o'z manfaatlariga sodiqlikni anglatuvchi tushuncha bo'lib, boshqa odamlarga sadoqat va o'z manfaatlarini qurbon qilish tushunchasiga qarama-qarshidir", deydi.

Egoizmining tabiati va kelib chiqishiga mutlaqo teskari qarash jahon psixologiya fanida 20-asr boshida E.Dyurkgeym, G.Tarde, C.Blondel asarlarining ta'sirida shakllangan. Ushbu yo'nalish tarafdorlari irsiyatning rolini kam baholaydilar, shaxs rivojlanishida ijtimoiy ta'sirni, ya'ni jamoatchilik ongini yuqori darajaga ko'taradi. Shunday qilib, J.Piaje va uning tarafdorlarining fikricha, egoizm bu - o'z qiziqishlari bilan birga nafrati bilan birga rivojlanib boruvchi shaxsning tarkibiy elementi sifatida shaxs taraqqiyotining muhim belgisi sifatida talqin etilgan. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, shaxs patologik holatida ham egoistik tendensiyalarning zaiflashishi bilan birga, shaxsda o'ziga va boshqalarga bo'lgan qiziqishning yo'qolishi, zaiflik va psixologik qashshoqlik kabi holatlarning kuchayishi mumkin [6].

Zamonaviy fan insonni ijtimoiy bo'lmagan ammo individni o'z-o'zini saqlashi va o'zini tasdiqlash istagidagi insonning tug'ma biologik omillarni keltirib o'tadi [7]. Evolyutsiya sharoitida barcha tirik mavjudotlar o'zlarining yashash imkoniyatlarini yaxshilash uchun atrof-muhitga moslashishga tug'ma xohishga ega. Biologik nuqtai nazardan, deb yozadi G.Rachlin, egoizm yashash uchun kurashish sifatida namoyon bo'ladi. Shunday ekan, har qanday egoistik qaror dastlab har qanday alturistik qarorga qaraganda shaxs uchun afzalroq ko'rinadi. Xorijda zamonaviy psixologiya egoizmga nisbatan noaniq, ikkilangan munosabat bilan ajralib turadi. Yana boshqa zamonaviy tadqiqotlarda subyekt uchun egoistik motivatsiya va o'zi uchun qayg'urish zarurligi aytiladi. Shu munosabat bilan E.Fromm asaridan iqtibos keltiramiz: "Zamonaviy madaniyat xudbinlik haqidagi tabular bilan to'lib-

Jadval № 2

Guruhlarning yoshi	Sinaluvchilar soni	yuqori darajasi (%)	o'rtada darajada (%)	past darajada (%)
10-15 yosh (o'smir)	50 nafar	62	24	14
16-18 yosh (o'spirin)	50 nafar	43	35	22

toshgan. Bizga xudbin bo'lish gunoh, lekin boshqalarni sevisht yaxshilik deb o'rgatilgan". Psixologik adabiyotlarda egoizmi faol va passiv tipda ajratib o'rganish qabul qilingan bo'lib, faol egoizmlar dunyoda o'zlarini juda yaxshi his etadilar: kimga nima yoqishini bilishadi, xushomadlik qilishni yoqtirishadi, shaxslararo munosabatlar jarayonida u subhatdoshini fikrlarini e'tiborga olmaydi, faqat o'zining maqsadlariga erishish uning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Lyudvig Feyerbaxning yozishicha, nafaqat yakka yoki individual egoizm turlari, balki ijtimoiy, oilaviy, korporativ, jamoaviy, hatto vatanparvar egoizm turlari ham mavjud. I.S.Turgenev o'z qarashlarida egoizmi tahlil qilar ekan, egoizm xulq-atvorli shaxslarni uch toifaga ajratgan: birinchisi, o'zi yashaydigan va o'zgalarni ham yashashga qo'yadigan egoizmlar; o'zi yashaydigan va o'zgalarga yashashga qo'ymaydigan egoizmlar, o'zi yashamaydigan, ham o'zgalarga yashashga qo'ymaydigan egoizmlar. Ya'ni, zamonaviy psixologik til bilan ifodalanganda, egoizmlar mo'tadil va keskin tipda bo'ladi.

Mo'tadil egoizm – ular rioya qilinadigan ayrim qonun me'yorlari va talablarni, o'zgalar va jamiyat oldidagi majburiyatlari mavjudligini tan olishadi. Ular yordamga muhtoj oddiy odamga yordam qilishi mumkin, masalan, tez tibbiy yordamni chaqirish, yo'ldan o'tkazish, ammo ular bu cheklangan majburiyatlar tashqarisida o'zlarini erkin shaxs deb hisoblaydi va faqat o'zining manfaatlari mezoniga amal qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz tajribamizda sinaluvchilardan egoizmga moyillik darajasini aniqlovchi K.Muzdibaev tomonidan ishlab chiqilgan psixodiagnostik so'rovnomadani foydalandik. Tajriba-sinov jarayonida so'rovnomada keltirilgan mulohazalarni muvofiqlashtirdik. Ushbu metodikani individual holda yoki guruhda qo'llash mumkin.

Tadqiqot natijalarni qayta ishlashda ballar hisoblab chiqiladi. Ballar oralig'i minimal 10 balldan maksimal 70 ballgacha. Ballar qanchalik yuqori bo'lsa, egoizm namoyon bo'lishi darajasi ham yuqori deb baholanadi. Biz shaxsda egoizm namoyon bo'lishi turli darajalarga egaligini hisobga olib, egoizm namoyon blishining past, o'rtada va yuqori ko'rsatkichlarini ajratib oldik.

Tahlil va natijalar. Egoizm o'z nazariyasiga ko'ra, inson o'ziga nisbatan ustun burchga ega, shuning uchun unga faqat o'z manfaatlari muhim. U boshqalarni faqat o'zining "Meni" doirasini bilan cheklaydi, boshqalar u haqida qayg'urishlarini xohlaydi. Boshqacha qilib aytganda, egoizm asosan o'z ehtiyojlarini yuzaga chiqarishga asoslangan maqsadga qaratilgan xulq-atvor sohasida uchraydi. Shu sababli, egoistning o'ziga xos xususiyatlari, birinchidan, maqsadlarning faqat o'ziga qaratilganligi, ikkinchidan, maqsadlarga erishish vositalarining har bir shaxsning huquqlarini himoya qiladigan va jamiyatda adolatni ta'minlaydigan umume'tirof etilgan me'yorlarga mos kelmasligidir.

Har bir ko'rsatkichlarni o'rtacha qiymati hisoblab chiqiladi va har bir guruhlar bo'yicha tegishli xulosalar beriladi. Ushbu metodika orqali ijtimoiy guruhning turli qatlamlari (o'qituvchilar, talaba-yoshlar, rahbarlar, ishchi-xodimlar)da, ularning yosh va jins tafovutlarida egoizm ko'rinishlarini o'rganish mumkin. Bundan tashqari psixodiagnostik metodikalarga qo'yiladigan talablar doirasida so'rovnomadagi ayrim mulohazalarni kengaytirish va ularni qayta ishlash natijasida turli xil yosh davrlar (o'smirlik, o'spirinlik davri)da egoizmi o'rganishda foydalanish mumkin. Biz ham ushbu so'rovnomadani foydalanib tajriba-sinov tariqasida 2 guruhda: birinchi guruh (o'smir) – 10-15 yosh, ikkinchi guruh (o'spirin) – 16-18 yoshdagi sinaluvchilarda o'tkazdik va tajriba natijalarini quyidagi jadvalda ifodaladik.

Xulosa va takliflar. Shaxs jamiyatning muhim bir bo'lagi sifatida o'rganilishi lozim bo'lgan fenomendir. Shunday ekan shaxsning ijobiy hulq atvor ko'rinishlari bilan birga uning egoizm kabi salbiy xislatlarini o'rganish psixologiya fanining asosiy vazifalaridan biridir.

Yuqoridagi tadqiqotimizdan ko'rinib turganidek, egoizm dinamik ko'rinishga ega, ya'ni egoizmning rivojlanganlik darajasi o'spirinlarga nisbatan o'smirlarda yaqqol namoyon bo'lgan, chunki o'smirlar davrida shaxsni o'z-o'ziga baho berish tizimi yuqori namoyon bo'lishi bilan belgilanadi, bu esa o'smirlarning tarbiyasidagi nuqsonlardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, jamiyatda shaxsning ma'naviy kamoloti hamma vaqt ham muhim masalalardan bo'lib kelgan. Shunday ekan, jamiyatda salbiy deb qaraladigan ayrim hulq ko'rinishlari, xususan, egoizmni o'rganish, ular bilan korreksion ishlarni amalga oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Biz keyingi tadqiqot ishimizda egoizm yuqori bo'lgan shaxslarni ijtimoiy psixologik treninglar, rolli o'yinlar va psixologik mashg'ulotlardan foydalangan holda korreksiya qilishni oldimizga maqsad qilib oldik.

ADABIYOTLAR

1. Божович, Л. И. Личност и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. СПб. : Питер, 2008. С.400
2. Илин.Е.П.Психология помощи.Алtruизм, egoизм, эмпатия.Питер.2013.С.110
3. Леонгард, К. Акцентуированные личности. М.: ЭКСМО - Пресс, 2001. С. 24
4. Moslou, A. Egoism / A. Mosley // Ethitss, Mind and Cognitive Stsientse. Originally published: August 7, 2005. P. 1–7.
5. Rudzit, I. A. Egoizm kak vnutrenniy nrvstvenno-eticheskiy faktor razvitiya samosoznaniya cheloveka / I. A. Rudzit // Vestn. LGU im. A. S. Pushkina. 2006. № 1. S. 56–65.
6. Stolyarenko, L.D., Самыгин, S.I. Psixologiya i pedagogika voprosax i otvetax. Rostov – na –Donu: Feniks, 2009. S.157